

Hans Böhm & Yochanan Afek

Wij presenteren

DE KONING

Het machtigste stuk van het schaakspel

Hans Böhm en Yochanan Afek

Wij presenteren...
DE KONING

KOSMOS

Kosmos Uitgevers, Utrecht/Antwerpen

Eerder verschenen in deze reeks:

Wij presenteren... de pion, ISBN 978 90 4391 296 9

Wij presenteren... de toren, ISBN 978 90 4390 067 6

Wij presenteren... het paard, ISBN 978 90 4391 539 7

Wij presenteren... de looper, ISBN 978 90 4391 634 9

Wij presenteren... de koningin, ISBN 978 90 4391 772 8

Dit boek is gepubliceerd door

Kosmos Uitgevers

Postbus 13288

3507 LG Utrecht

www.kosmosuitgevers.nl

Kosmos Uitgevers is onderdeel van VBK|media

Omslagontwerp: Hans Britsemmer

Opmaak binnenwerk: Mat-Zet bv, Soest

ISBN 978 90 215 6076 2

NUR 481

© 2015 Kosmos Uitgevers, Utrecht

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photocopy, microfilm or any other means without prior written permission from the publisher.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten van derden zo goed mogelijk te regelen. De- genen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de uitgever wenden.

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Korte terugblik op de ontstaansgeschiedenis	7
Geschiedenis van de koning	14
1 Schouderduwen	24
2 Op weg naar oppositie	26
3 Bypass	28
4 Verkeerde koningszetten	30
5 Uitgekiende koningszetten	32
6 Pat in pionneindspelen	34
7 Kort, krachtig en instructief	36
8 Obstructie	38
9 Zelfopsluiting	40
10 Loper onder controle	42
11 Koning plus pion tegen dame	44
12 De koning doet mee	46
13 Oppassen geblazen	48
14 De zwarte koning wordt pat gezet!	50
15 Verrassingen in de opening	52
16 Een matnet spinnen	54
17 Subtiele koningszet	56
18 De paradox zegeviert	58
19 Verdedigende mechanismen	60
20 De koningin bedwongen	62
21 De Réti-manoeuvre (1)	64
22 De Réti-manoeuvre (2)	66
23 Asymmetrie	68
24 De hand van de koning	70
25 Koning tegen loper en paard	72

26	Batterijen	74
27	Makkelijke keuze	76
28	Leve het kleine verschil!	78
29	Perpetuum mobile	80
30	Slechts één tempo	82
31	Op paardenjacht	84
32	De looper bedwongen	86
33	De toren bedwongen	88
34	Het bombardement trotseren	90
35	Profylactische zetten	92
36	De offerende rokade	94
37	Aanvalslijnen vrijmaken	96
38	Pennen en ontpennen	98
39	De onverschrokken koningen van Short	100
40	Vorken	102
41	Wederzijdse zetdwang	104
42	Op weg naar de hoek	106
43	Rokade	108
44	Bewust blokkeren	110
45	Kameleonecho	112
46	Het getemde paard	114
47	Op het randje	116
48	Systematische manoeuvres	118
49	Fort bouwen	120
50	Verrassende en beslissende koningszetten	122
51	Hollandse miniaturen	124
52	De koningen van de koning	126
53	Subtiliteiten van Kasparov	128
54	De rennende koning	130
55	De hand van de wereldkampioen	132
56	Verre reizen	134
57	De gevangen toren	136
58	Alleen maar koningszetten	138
59	Lachende koningen	140
60	De hand van de auteurs	142

Voorwoord

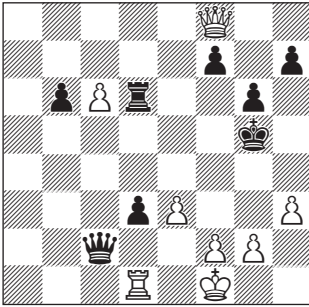
Dit is het laatste boek in een serie van zes waarin in ieder deel één schaakstuk centraal staat, dit keer de koning. Het idee ontstond in 2009 en vanaf dat moment is er ieder jaar een boek gepresenteerd: *De pion* (2010), *De toren* (2011), *Het paard* (2012), *De loper* (2013) en *De koningin* (2014). De formule staat nog steeds als een huis: eerst de boeiende geschiedenis van het schaakspel, inclusief de voorlopers daarvan, vanaf 4000 voor Christus. De liefhebbers van ons hedendaagse schaak vinden interessante informatie vanaf het jaar 500, als de transitie plaatsvindt van de directe voorloper, het chaturanga, naar de oervorm van onze speelwijze. Dan de ontwikkelingen en de metamorfoses in de loop van die lange tijd, die per stuk hebben plaatsgevonden; die spreken zeer tot de verbeelding. De koning en het paard hebben altijd dezelfde choreografie behouden maar hun uiterlijk heeft wel ingrijpende veranderingen ondergaan.

De koning werd als schaakstuk ooit uitgebeeld als een vorst, zittend op een troon met een lang purperen gewaad, een kroon op het hoofd, een scepter in de rechterhand en een ronde bol, de gouden appel, in de linkerhand. Er bestaan vele tekeningen van zo'n waardig koningsstuk in oude, vergeelde manuscripten. Dat kunt u allemaal vinden in dit boek.

Natuurlijk wordt er dieper ingegaan op de bijzondere regels waarbij de koning betrokken is: de rokade, het schaak en mat en pat.

De gedachte achter de rokade in de zeventiende eeuw was puur om een versnelling aan te brengen. Bij mat en pat ontstijgt het schaakspel de meeste sporten omdat daarbij de materiaalverhouding, de puntentelling, onbelangrijk is.

Mooi toeval bestaat soms. Gedurende het jaar dat we aan *De koning* werkten werd het Europees Kampioenschap gehouden in Jeruzalem. Op 6 maart 2015 speelde wit in de partij Denis Khismatullin (Rusland) – Pavel Eljanov (Oekraïne)

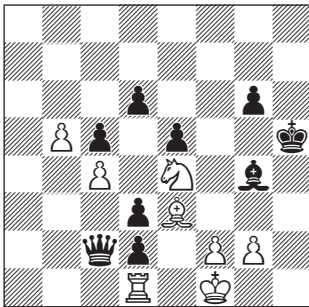

44.Kg1!!

Wat een zet. Zwart kan een toren met schaak slaan! Achteraf bleek dat zwart had moeten gaan voor 44...Td5 en dan overleeft hij de aanval, bijvoorbeeld 45.Kh2 Kf6 46.e4 Tc5 47.e5+ Kxe5 48.Te1+ Kd4 en de koning loopt veilig naar de damevleugel. De zet en de partij haalden de schaakwereldpers.

44...Dxd1+ 45.Kh2 Txc6 46.De7+ Kh6 47.Df8+ Kg5 48.Dxf7 Tf6 49.f4+ Kh6 50.Dxf6 De2 51.Df8+ Kh5 52.Dg7 h6 53.De5+ Kh4 54.Df6+ Kh5 55.f5 gxf5 56.Dxf5+ Kh4 57.Dg6 en zwart gaf op.

44.Kg1 werd gelijk tot 'zet van het jaar' verheven, wat wel iets wil zeggen in maart. Jan Timman raakte geïnspireerd en componeerde een studie, gepubliceerd in *New in Chess* 2015 nummer 3:

Wit speelt en wint.

De oplossing: 1.Pf6+ Kh4 2.Kg1! Lf3! 3.Kh2! Lxg2 4.Tg1! d1P! 5.Lh6! Dxf2 6.Lg5+! Kxg5 7.Pe4+ Kf5 8.Pxf2 Pe3 9.Txg2 d2 10.b6 en wit wint.

Zoals in alle delen krijgt u ook in *De koning* 240 opgaven aangeboden, waarbij de koning een cruciale rol speelt. Deze opgaven zijn onderverdeeld in zestig

thema's met iedere keer vier opgaven per thema, aanvullend en verdedigend, met een oplopende moeilijkheidsgraad. Dat brengt de lezer op leerzame wijze binnen in die boeiende wereld van de koning.

Een boek om van te genieten en van te leren, meer kunnen wij niet bieden.

Natuurlijk weer onze kleine reeks dankwoorden aan degenen zonder wie deze serie niet het hoge niveau had kunnen hebben dat het heeft.

Wij danken schaakhistoricus Leo Diepstraten voor zijn belangrijke medewerking.

Wij danken May en Ine Kloprogge voor de bijzondere foto's uit hun verzameling.

Wij danken dr. Harold van der Heijden, die zijn databank van zo'n 80.000 stellingen gebruikte om alle 240 opgaven te controleren op correctheid en bron en daarbij nog waardevolle adviezen gaf.

Wij danken alle schakers en componisten van wie wij voorbeelden konden gebruiken ter ondersteuning van deze ode aan de koning.

Hans Böhm en Yochanan Afek

De geschiedenis van de koning

De koning is altijd het belangrijkste stuk in het schaakspel geweest, niet het sterkste. Ook de directe voorloper, het chaturanga (tot ongeveer het jaar 500), had een koning. Bij de renspele, de voorlopers van chaturanga, waren de stukken meer abstract. Kleine afgeronde staafjes, die in het renspele dienstdeden als ‘pionnen’, werden in vorm aangepast aan de nieuwe functie die ze kregen. Hierbij was de koning ook het relatief grootste stuk.

Om te begrijpen waarom de koning zo belangrijk, zo machtig, was in het schaakspel, is het nuttig om de ontwikkeling van het koningschap als zodanig te bekijken; daarin moeten verwijzingen, afgeleiden en symbolische betekenissen terug te vinden zijn. Van oudsher ontleent de koning zijn macht, waardigheid en wetten aan de godheid. Dat was het geval in Egypte, in Mesopotamië, in India, in Perzië en in Israël: de koningen waren ‘koning bij de gratie Gods’, zoals dat vandaag de dag nog steeds geduid wordt in christelijke kringen. Er zijn vele verhalen terug te vinden in oude manuscripten over de relatie tussen goden en koningen: zo ontving koning Hamoerabbi (1728-1686) de *tafelen der wet* van de zonnegod Sjamassj, te vergelijken met *de stenen tafelen* (leefregels) die Mozes zo’n driehonderd jaar later zou hebben ontvangen.

De koning droeg de verantwoordelijkheid voor de handhaving van de wet in zijn rijk, waar hij de Heer was, de heerser over zijn volk. Hij was tevens de Heer der heerscharen: in naam voerde hij het leger aan (dit is niet zomaar geschiedenis, we zijn bezig links te vinden met het schaakspel). Het leger diende niet alleen om te helpen bij de handhaving van de wet maar ook om de vrede in het eigen rijk te bewaken, om zich tegen aanvallen van buiten het rijk te verdedigen en natuurlijk, vaak niet in de laatste plaats, om oorlog te voeren om het eigen rijk uit te breiden. In de hele Romeinse tijd is er sprake van militair koningschap en daarom kon het schaakspel goed symbool staan voor alles wat met strijd te maken heeft, zonder dat er bloed hoefde te vloeien.

Schaakspel in Griekenland gemaakt van metaal, ca. 1960. Het verbeeldt mythologische figuren.

De naam van de koning

De figuur van de koning is in het schaakspel nooit veranderd. Er is slechts één (mislukte) poging bekend om onze hoofdfiguur zijn waardigheid te ontnemen. In het boekje *Über den Geist des Schachspiels* van J.Ch.B. Uflacker uit 1799 wordt in een passage verwezen naar een Nederlandse schaakclub uit Den Haag die zich in 1798 wilde aanpassen aan de tijdgeest van na de Franse Revolutie. Er kwam een voorstel om de stukken anders te benoemen: koning werd wetgever, koningin werd directeur, toren werd rechter, loper werd administrateur, paard werd agent en pion werd burger. Het voorstel kwam er in de algemene vergadering niet door.

Over de koningen in India ten tijde van het ontstaan van het chaturangaspiel lezen we in *Gouden weiden* van de Arabische historicus Mas'ûdi, geboren in Bagdad en in het jaar 958 overleden in Caïro. Hij noemt als eerste koning Barahman, wiens nakomelingen de brahmanen zijn. Zijn zoon el Bâhbud was de volgende koning, we zitten nu omstreeks 600 voor Christus. Dan volgen Ramâh, Poros, Dabshalem en Balhît. Onder de regering van Balhît zou volgens Mas'ûdi het schaakspel zijn uitgevonden door Sissa (die van de legende van de graankorrel). Het probleem met de geschiedschrijving van Mas'ûdi is dat hij sommige koningen wel 150 jaar laat regeren. Men nam het in die tijd kennelijk niet zo nauw met

de tijd want in de Bijbel wordt Methusalem 969 jaar (Gen. 5:22).

Toen het chaturanga van India naar Perzië kwam, heerste daar koning Chosroës de Grote, 531-579, bijgenaamd Anoesjrwān (de Rechtvaardige). In Perzië werd de *raya* anders genoemd, namelijk *shah*. En die naam behield de koning toen de Arabieren met het schaakspel kennismaakten toen zij Perzië binnenvielen. De Arabieren kenden geen koning. Zij hadden vele bedoeïenstammen met een oudere, wijze man als stamhoofd die zij *shaikh* noemden, later ook wel 'sultan', hetgeen macht of autoriteit betekent en een titel van oosterse vorsten is. Het begrip vorst (dat staat voor voorste of eerste) is wat ruimer dan het begrip koning. Alle koningen zijn vorsten, maar niet alle vorsten zijn koningen.

Naamgeving in diverse talen

Toen de Arabieren Perzië binnenvielen, had de islam reeds zijn intrede gedaan. Deze godsdienst beheerste de wetgeving en het maatschappelijk leven en het waren de kaliefen die de diverse delen van het grote Arabische rijk gingen regeren. Zij waren geen koningen en daarom namen zij de Perzische aanduiding *shah* over voor de koning in het schaakspel.

In India werd sinds 5000 v.C. Sanskriet gesproken, ook wel Oudindisch genoemd. Het is de taal van de grote klassieke literatuur, gesproken door de sociale elite en daarom meer een cultuurtaal dan een volkstaal, zoals in voorbije eeuwen het Latijn in het Westen. Ten tijde van het ontstaan van het chaturanga werd zonder twijfel Sanskriet gesproken. De hoofdfiguur in het spel, de koning, werd in het Sanskriet *raya* (uitspraak radja) genoemd. Maar toen het spel in het christelijke Westen kwam, werd de ter plekke heersende taal aangewend om de koning te duiden. Wat betreft de Romaanse talen: in het Spaans werd het *el rey*, in het Italiaans *il re* en in het Frans *le roi*. In de Germaanse talen ging men in op het begrip macht, op zijn *können* of 'kunnen'. In het Duits werd dat *König*, in het Engels *king*, in het Deens *konge* en in het Zweeds *kung*. In de Slavische talen zien we een heel andere benadering. In Rusland kende men aanvankelijk het begrip koning niet maar men kende wel de grote koning uit de vroege middeleeuwen, Karel de Grote. Aan hem hebben zij hun woord *korol* ontleend en zo is de naam van Karel de Grote een titel geworden.

De koning van een spel uit Kanton, China, ca. 1880. Het is gemaakt van ivoor en naturel of rood gekleurd.

Roep om standaardisering

In het middeleeuwse Westen was de koning vooral een katholieke koning en het is dus niet verwonderlijk dat in de moraliteiten die in het Latijn werden geschreven verwezen werd naar Jezus Christus. Zo staat in de *Gesta Romanorum* (circa 1300 geschreven) bij de opsomming van de schaakstukken: *Carissime, rex iste est dominus noster Jhesus Christus. Denique reginam secum ducit, id est misericordiarum piam matrem et dominam nostram Mariam* (vrij vertaald: Beminde (gelovige), deze koning is onze heer Jezus Christus. Daarom heeft hij de koningin aan zijn zijde en dat is de barmhartige en liefdevolle moeder en onze meesteres Maria).

Bij de vormgeving van de schaakstukken vinden we het christelijke of katholieke merkteken op het hoofd van de koning terug.

De koning werd ooit als koning uitgebeeld. Jacobus Cessolis (1250-1322) gaf in zijn eerste manuscript duidelijk aan hoe alle stukken eruit moesten zien. De koning had de vorm van een vorst, gezeten op een troon met een purperen gewaad en een kroon op het hoofd, met een scepter in de rechterhand en een ronde bol, de gouden appel, in de linkerhand. Er bestaan vele tekeningen van zo'n waardig koningsstuk, zoals in een Latijns manuscript uit circa 1390 (in een museum in Wrocław in Polen) en in een Middelhoogduitse prozavertaling uit 1407

(in München in Duitsland). In deze laatste afbeelding staat op de gouden appel een kruis, het symbool van wereldlijke macht voor koningen en keizers. Ook in sommige codices (handgeschreven, gebundelde losse vellen papier) staan volwaardige koningen afgebeeld, zoals in de Picardische versie uit circa 1300 van Nicolas de Saint Nicolai en in die van Luiz Ramirez Lucena uit 1495 en van een andere bekende schaker, Damiano, uit 1520.

Zoals ook in de algemene geschiedenis van het schaakspel valt te lezen, werd de roep om een standaard schaakspel almaar luider naarmate er meer nationale en internationale toernooien werden gehouden. Het was gewoon geen doen als iedereen zijn eigen spel meenam en ieder stuk er net weer anders uitzag. Vanaf 1850 kregen we ons huidige Staunton-schaakspel, een artistieke mix van gratie en abstractie. Het hoogste stuk, de koning, met die kroon op zijn hoofd, is een waardig kleinood.

Lodewijk XIII is in dit schaakspel afgebeeld als koning. Gefabriceerd door de Italiaanse firma NIGRI in 1960. Materiaal: gemalen marmer.

Bijzondere regels: rokade en mat en pat

Er zijn enkele bijzondere regels waar de koning bij betrokken is.

De rokade is een zet die wordt uitgevoerd door tegelijk zowel koning als toren te verplaatsen. Er is de korte rokade (Ke1-g1 en Th1-f1 en voor zwart Ke8-g8 en Th8-f8) en de lange rokade (Ke1-c1 en Ta1-d1 en voor zwart Ke8-c8 en Ta8-

Wij presenteren... de koning is een boek voor iedereen met een passie voor schaken!

De koning is het belangrijkste schaakstuk. Dat was al zo bij de voorlopers van het schaakspel, zoals het chaturanga in het jaar 500, en dat zal altijd zo blijven. De koning is het enige stuk dat niet geslagen mag worden. Juist door zaken waar de koning bij betrokken is, mat en pat, ontstijgt het schaakspel andere spelen, want in die gevallen is de materiaalverhouding, de puntentelling onbelangrijk.

De internationale schaakmeesters Hans Böhm en Yochanan Afek begonnen hun unieke zesdelige serie met *De pion* (2010), daarna volgden *De toren* (2011), *Het paard* (2012), *De loper* (2013), *De koningin* (2014) en zij ronden dan nu af met *De koning*.

Aan de hand van historische achtergrond, spelsituaties en probleemstellingen worden 60 thema's – aanvallend en verdedigend – in 240 opgaven behandeld. We leren ook van de bijzondere partijfragmenten waarin de koning een beslissende rol speelt.

De koning: het machtigste stuk van het schaakspel

Hans Böhm (1950) was in 1967 nationaal jeugdkampioen en in 2010 seniorenkampioen. In 2011 werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau voor zijn verdiensten voor de schaaksport. Hij is sinds 2008 schaakmedewerker van *De Telegraaf*. Yochanan Afek (1952) werd door de World Federation for Chess Composition in augustus 2015 benoemd tot

Grootmeester in eindspelstudie, een titel die maar zes anderen op de wereld mogen voeren. Naast speler en studiecomponist is hij ook schaakjournalist en -trainer.

